Z.T.NISHANOVA
N.G'.KAMILOVA
D.U.ABDULLAYEVA
M.X.XOLNAZAROVA

RIVOJLANISH ψSIXOLOGIYASI

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA

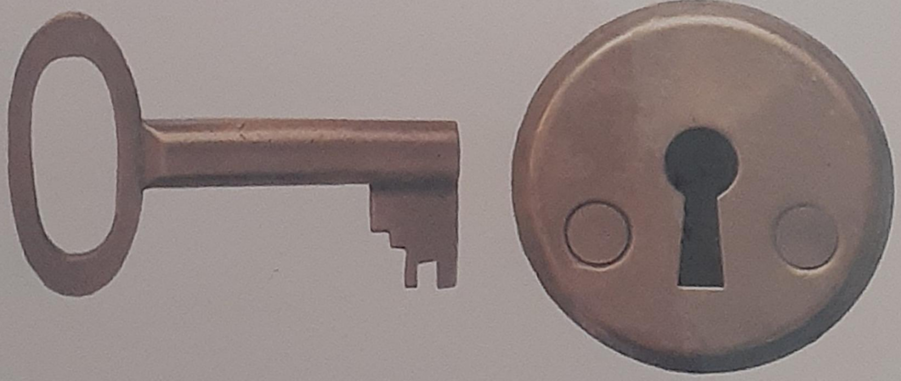

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

Z.T.NISHANOVA, N.G'.KAMILOVA,

D.U.ABDULLAYEVA, M.X.XOLNAZAROVA

RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI. PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA

O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan 5110900 – pedagogika va psixologiya ta`lim yonalishi talabalari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

Psixologiya fanlari doktori, professor Z.T.NISHANOVA tahriri ostida

TOSHKENT - 2019

ANNOTATSIYA

Darslikda rivojlanish va pedagogik psixologiyaning predmeti, metodlari, bo'limlari, ta'lim, tarbiya va o'qituvchi psixologiyasi haqida so'z yuritiladi.Unda chaqaloqlik davridan qarilik davrigacha shaxsning psixologik rivojlanish xususiyatlari aks ettirilgan.Ta'lim psixologiyasiga bag'ishlangan bobda o'quv faoliyatining psixologik mohiyati, bilimlarni o'zlashtirishning psixologik komponentlari, ta'limning noan'anaviy usullari, mustaqil tafakkurni rivojlantirish, ta'lim jarayonini boshqarish haqida bayon etiladi.Tarbiya psixologiyasi bobida tarbiyaning samaradorligini oshiruvchi psixologik mexanizmlar, o'qituvchi psixologiyasi bobida, pedagogik qobiliyatlar, o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablar haqida fikr yuritiladi. Darslik pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi talabalari, magistrlar, o'qituvchilar, mustaqil izlanuvchi-tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan.

АННОТАЦИЯ

Учебник раскрывает особенности психических процессов в онтогенезе. Обращает внимание на индивидуальные качества личности в воспитательно-образовательном процессе на каждом этапе развития. В начале учебного пособия излагаются цели и задачи возрастной и педагогической психологии как науки, даются основные методы исследования предмета, а также раскрываются биологические и социальные факторы влияющие на развитие личности и говорится о взаимосвязи психического развития и обучения. Далее излагаются индивидуально-психологические особенности свойственные детям разного возраста, их умственное развитие и формирование личности, а также даются информации об особенностях развития и познавательных процессов и общительности. Имеются главы посвященные психологии обучения и воспитания. В главе психология образования раскрыты содержание учебной деятельности, компоненты усвоения знаний, нестандартные методы образования, подробно расписаны инструкции по руководству психологии учебной деятельности. В главе психология воспитания даны психологические механизмы повышения эффективности воспитания, психология трудных детей, содержание и значение психологии воспитания в условиях независимости республики Узбекистан. В учебнике подробно раскрываются психология учителя, место учителя в обществе, свойства характерные профессии учителя, педагогические особенности, в то же время даны психологические возможности и условия самообразования учителя. Для самопроверки полученных знаний студентам даются контрольные тесты. Учебник «Психология развития. Педагогическая психология» рассчитано для студентов высших учебных заведений, психологов, учителей общеобразовательных школ, воспитателей и родителей.

SUMMARY

The given "Age and pedagogical psychology" textbook is intended for students of higher educational institutions, psychologists, teachers of school providing general education, tutors and parents. The present textbook shows the features of psychical, makes you pay attention for an individual characterics of a person in the educational process on each stage of the development.It is also states about purposes and tasks of age and pedagogical psychology as science, basic methods the of the subject research, children's psychological features of different age, their mental development and personal formation. There are also the chapters dedicated to the psychology of teaching and upbringing. These chapters states about the teaching activity content, nonstandard methods methods of education, psychological mechanisms of the upbringing efficiency increasing, difficult children's psychology, teacher's role in society his pedagogical features and self-education conditions. There are testing controls for students to check upan obtained knowledges.

Taqrizchilar: TDPU professori, psixol.f.d. N.S.Safoev

O'zDJTU dotsenti, psixol.f.n. A.Shamshetova

MUNDARIJA

KIRISH.. 3

I BOB. YOSH PSIXOLOGIYASINING PREDMETI, VAZIFALARI VA TADQIQOT METODLARI

1.1. Yosh psixologiyasining predmeti.. 4
1.2. Yosh psixologiyasining nazariy va amaliy vazifalari.. 8
1.3. Psixik rivojlanish determinatsiyasi mummosi 11
1.4. Yosh psixologiyasining asosiy tushunchalari.. 13

II BOB. YOSH PSIXOLOGIYASINING TADQIQOT METODLARI

2.1. Kuzatish va eksperiment yosh psixologiyasining asosiy metodi sifatida... 18
2.2. Tasdiqlovchi va shakllantiruvchi tadqiqot strategiyalari.. 22
2.3. Tadqiqotning yordamchi metodlari.. 22
2.4.Empirik tadqiqotlarni tashkil qilish sxemasi.. 39

III BOB. YOSH PSIXOLOGIYASINING SHAKLLANISH TARIXI

3.1. Psixologiya fanlarining mustaqil sohasi sifatida yosh psixologiyasining shakllanishi.. 42
3. 2. Bolalar psixologiyasini tizimli o'rganishning boshlanishi.. 44
3.3. XIX–asr o'rtalari va XX–asr boshlarida Rossiyada yosh psixologiyasining shakllanish tarixi.. 46

IV BOB. XX-ASRNING BOSHLARIDA BOLA RIVOJLANISH NAZARIYALARI

1.Psixik rivojlanish omillari muammolarining qo'yilishi.. 55
2.Bolalar psixologiyasi predmeti.. 57
3.Bola psixik rivojlanishining ijtimoiy va biologik omillari.. 62

V BOB SHAXS RIVOJLANISHI SIFATIDA PSIXIK RIVOJLANISHNING PSIXOANALITIK YO'NALISHI

5.1.Z.Freydning klassik psixoanalizida psixik rivojlanish masalasi.. 69
5.2.Bolalik psixoanalizi.. 77
5.3.Hozirgi zamon psixoanalitikasi bolalarni tarbiyalash va rivojlanishi haqida.. 78

VI BOB. ERIKSONNING SHAXS RIVOJLANISHINI PSIXOIJTIMOIY NAZARIYASI

6.1.Eriksonning ego-psixologiyasi.. 80
6.2.Erikson ishlarida tadqiqot metodlari.. 81
6.3.Erikson nazariyasining asosiy tushunchalari.. 83
6.4.Shaxs rivojlanishining psixoijtimoiy bosqichlari.. 83

VII BOB BOLANING PSIXIK RIVOJLANISHI XULQ-ATVOR QOIDALARINI O'RGANISH MUAMMOSI SIFATIDA: BIXEVIORIZM

7.1.Dj.Uotsonning bixevioristik nazariyasi.. 98
7.2.Operant o'rganish.. 100
7.3.V.Skinnerning radikal bixeviorizmi... 101

VIII BOB. IJTIMOIYLASHUV MUAMMOSI SIFATIDA BOLA PSIXIK RIVOJLANISHINING IJTIMOIY O'RGANISH NAZARIYASI

8.1.Ijtimoiy o'rganish ta`limotining markaziy muammosi sifatida ijtimoiylashuv.. 106
8.2. Ijtimoiy o'qitish nazariyasining evolyutsiyasi.. 107
8.3. Kuzatish, taqlid qilish orqali o'rgatish fenomeni...................................... 108
8.4.Bolalar rivojlanishini taraqqiyotini o'rganishning diadik tamoyili............. 111

IX BOB. PSIXIK RIVOJLANISH INTELLEKT SHAKLLANISHI SIFATIDA: J.PIAJE KONSEPSIYASI

9.1.J.Piajening bola intellektual rivojlanishini tadqiq qilishini asosiy yo'nalishlari.. 115
9.2.J.Piajening intellekt operatsional ta'limoti... 121
9.3.J.Piaje nazariyasining asosiy fikrlari tanqidi.. 126

X BOB. PSIXIK RIVOJLANISHNI TUSHUNISHNING MADANIY-TARIXIY KONSEPSIYASI L.S.VIGOTSKIY VA UNING MAKTABI

10.1.Oliy psixik funksiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi.................. 129
10.2.Insonning psixik rivojlanishini o'ziga xos muammolari......................... 132
10.3.Inson psixik rivojlanish o'rganish metodlari muammosi......................... 134
10.4.Ta'lim va rivojlanish muammolari... 135
10.5.L.S.Vigotskiyning psixik taraqqiyotni madaniy-tarixiy nazariyasi.......... 137
10.6.Psixik rivojlanish taraqqiyot tadqiqotidagi ikkita paradigmalar.............. 138

XI BOB. INSONNING PSIXIK RIVOJLANISHINI BOSQICHLARI: ONTOGENEZDA RIVOJLANISHNI DAVRLASHTIRISH MUAMMOSI

11.1.Yoshga oid davrlarning tarixiy kelib chiqish muammosi........................ 141
11.2. «Psixologik yosh» kategoriyasi va L.S. Vigotskiy ishlarida bolalar rivojlanishini davrlashtirish muammosi.. 144
11.3. D.B.Elkoninning rivojlanishni davrlashtirish va yoshga oid dinamikasi haqidagi tasavvurlari.. 146
11.4. Psixik rivojlanishni davrlashtirish muammosini hal qilishning hozirgi zamon an'analari.. 150

XII BOB. GO'DAKLIK DAVRI

12.1.Prenatal va chaqaloqlik davridagi psixofiziologik xususiyatlar............. 154
12.2.Inqirozli davr sifatida go'daklik davri.. 163
12.3.Hayotining birinchi yilida psixik rivojlanish.................................. 164
12.4.Go'daklik davrining psixologik yangiligi. Bir yoshdagi inqiroz........... 166

XIII BOB. ILK BOLALIK DAVRI

13.1. Ilk bolalik davrida fiziologik va jismoniy rivojlanish, harakat malakalari, kognitiv rivojlanish... 169
13.2. Bola tafakkurida egotsentirizmning yuzaga kelishi predmetli harakat faoliyatlarining rivojlanishi... 173
13.3. Ilk bolalik davrida nutqning o'sishi... 175
13.4. Aqliy rivojlanish, predmetli faoliyat ilk bolalik davrida etakchi faoliyat sifatida.. 179
13.5. Ilk bolalik davrida o'z-o'zini anglash... 181

XIV BOB. MAKTABGACHA TARBIYA YOSHI

14.1.Maktabgacha tarbiya yoshida rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari... 185
14.2. O'yin maktabgacha tarbiya yoshida yetakchi faoliyat sifatida............ 187
14.3. Bilish jarayonlarining rivojlanishi.. 194
14.4.Kattalar va tengdoshlari bilan muloqot... 196
14.5.Asosiy psixologik yangilik.. 198
14.6.Maktabgacha tarbiya yoshidagi inqirozning tavsifnomasi................... 200

XV BOB. KICHIK MAKTAB YOSHI

15.1. Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik va rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari.. 204
15.2.Maktabga moslashish... 210
15.3.Kichik maktab yoshida yetakchi faoliyat....................................... 219
15.4.Kichik maktab yoshida asosiy psixologik yangilik........................... 224
15.5.O'smirlik davriga o'tishdagi inqiroz... 236

XVI BOB. O'SMIRLIK DAVRI

16.1..O'smirlik yoshida rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari.............. 240
16.2. O'smirlik davrida yetakchi faoliyat... 246
16.3.O'smir psixikasi va xulq-atvorini o'ziga xos xususiyatlari.................. 247
16.4.Kattalar bilan muloqotning xususiyatlari.. 255
16.5. O'smirlik davrida psixologik yangilik... 256
16.6.Shaxs rivojlanishi va o'spirinlik davriga o'tishdagi inqiroz................. 262

XVII BOB. O'SPIRINLIK DAVRI

17.1. O'spirinlik psixologik yosh sifatida rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari.. 272
17.2. O'spirinlik davrida yetakchi faoliyat... 281

17.3.O'spirinlik davrida intellektual rivojlanish……………………………………………
17.4.Shaxs rivojlanishi…………………………………………………………… 285
17.5. O'spirinlik davrida muloqot…………………………………………………… 292
……………………………………………………………………………… 297
XVIII BOB. YETUKLIK
18.1.Yetuklik psixologik bosqich sifatida…………………………………………
18.2.Yetuklikni davrlashtirish muammosi…………………………………………… 303
……………………………………………………………………………… 304
18.3.Yetuklik davrining yetakchi faoliyati va rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari………………………………………………………………………
18.4. Yetuklik davrida shaxs rivojlanishi………………………………………… 306
18.5.Yetuklik davrining inqirozlari………………………………………………… 306
18.6.Yetuklik davrida psixofiziologik va bilish jarayonlarining rivojlanishi… 311
……………………………………………………………………………… 307
XIX BOB. KEKSAYISH VA KEKSALIK
19.1.Keksalik bioijtimoiy hodisa sifatida…………………………………………… 313
19.2.Gerontopsixologiya muammolariga doir dolzarb tadqiqotlar……………… 315
19.3.Keksalik va keksayish nazariyalari…………………………………………… 316
19.4.Keksalikni yosh chegaralari muammosi……………………………………… 317
19.5.Keksalik davrida shaxsiy inqiroz va yoshning psixologik vazifalari…… 318
19.6.Keksalik davrida yetakchi faoliyat va rivojlanishning ijtimoiy shart-sharoitlari………………………………………………………………………… 320
19.7.Keksalik davrining shaxsiy xususiyatlari…………………………………… 323
19.8.Keksayish davrida bilish jarayonlari………………………………………… 324
XX BOB. PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI
20.1.Pedagogik psixologiya predmeti, vazifalari, muammolari……………… 329
20.2.Pedagogik psixologiyaning rivojlanish tarixi……………………………… 331
20.3.Pedagogik psixologiya fanining tamoyillari………………………………… 338
20.4.Pedagogik psixologiya fanining metodlari………………………………… 340
20.5.Pedagogik jarayon konsepsiyalari va uning psixologik asoslari……… 340 -
20.6.Hozirgi zamon ta'limi: kognitiv-orientirovkadan shaxsiy orientirovkali ta'lim paradigmalari…………………………………………………………… 342
XXI BOB. TA'LIM PSIXOLOGIYASI
21.1.O'quv faoliyati…………………………………………………………………… 346
21.2.O'quv motivlari…………………………………………………………………… 351
21.3.Rivojlantiruvchi ta'limning psixologik asoslari…………………………… 352
21.4.Dars jarayonida o'quvchilarni boshqarish texnikasi va usullari………… 353
21.5.Komp'yuterlashtirilgan ta'limning psixologik jihatlari…………………… 355
XXII BOB. TARBIYA PSIXOLOGIYASI
22.1.Tarbiyaviy texnologiyalarning psixologik jihatlari………………………… 365
22.2.Turli yosh bosqichlarida tarbiya xususiyatlari……………………………… 374

22.3.Shaxs shakllanishiga oilaning ta'siri.. 382
22.4.Shaxs tarbiyasida madaniyat.. 383
XXIII BOB. O'QITUVCHI PSIXOLOGIYASI
23.1.Pedagog faoliyatida psixologiyaning o'rni.. 395
23.2.Pedagogik muloqot.. 403
23.3.Pedagogik o'zaro harakatlar psixologiyasi.. 405
23.4.Pedagogik qobiliyatlar.. 407
23.5.Pedagogik faoliyatning individual uslubi.. 411
23.6.Pedagog bilan psixolog faoliyatining modeli.. 414
23.7.Pedagogik jamoa psixologiyasi.. 416
ADABIYOTLAR.. 424
GLOSSARIY 425

Z.T.NISHANOVA, N.G'.KAMILOVA,

D.U.ABDULLAYEVA, M.X.XOLNAZAROVA

RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI. PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA

Adadi 150 nusxa. 27,25 b/t. Bichimi 60x84 $^{1}/_{16}$
«Times New Roman» garniturasi. Ofset usulida bosildi.
OOO «Print 25» bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent Yunusobod 13. 49A.

Qo'lingizda ushlab turgan darslikda sizga turli yosh davridagi shaxslarning rivojlanishi, har xil psixologik hayotiy muammolarni tushunish va ularni hal qilish uchun kaliti mavjud.

Bu kitob qanday kalitlarni sizga taqdim etadi:

- sizga, jahon va o'zbek psixologiyasining so'nggi yangiliklari;
- shaxs rivojlanishi haqida nazariyalar;
- har bir yosh davrlaridagi yetakchi faoliyat va asosiy psixologik yangiliklari;
- turli yosh davlaridagi inqiroz;
- ontogenezning turli davrlaridagi shaxsni psixologik xususiyatlari.

ps.f.d., prof.
ZAMIRA NISHANOVA

Sizga, ana shu eshiklar bizning kitob orqali ochiladi.